

Лариса БОЙКО,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету (Україна, Запоріжжя)*

Світлана САБЛІНА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету (Україна, Запоріжжя)*

sablina_sv@meta.ua

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ 'КОЛЬОРОНАЗВА' В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

У статті виявляються універсальні та етнічні особливості назв кольору в складі фразеологізмів – лінгвокультурологічних знаків національної специфіки. Висока частотність уживання хроматичних й ахроматичних кольороназв у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості пов'язуємо з тим, що кольори є універсальними функціональними реаліями й можуть бути легко використані при побудові різних мовних і культурних моделей, у тому числі й фразеологічних. Доведено, що колірний код співвідноситься з найдавнішими архетипними уявленнями людини, несе інформацію про культурні норми, відображає світоглядні установки українців: кодує, описує, структурує і оцінює буття людини.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, кольороназва, мовна картина світу, семантика.*

Лім. 13.

Larysa BOYKO,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of
Ukrainian language Zaporizhzhya National University
(Ukraine, Zaporozhye)*

Svitlana SABLINA,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of
Ukrainian language Zaporizhzhya National University
(Ukraine, Zaporozhye) sablina_sv@meta.ua*

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH 'COLOR' IN THE LANGUAGE PICTURE OF WORLD UKRAINIAN

In the article universal and ethnic characteristics of color names composed phraseologisms – symbols of national linguistic and cultural specificity – are

detected. High frequency use of chromatic and achromatic of color names in Idiom anthropocentric orientation associated that color functional realities are universal and can be easily used in the construction of different linguistic and cultural patterns, including phraseology. Proved that the color code is related to the ancient archetypal representations of man, is carried information about cultural norm, is reflected Ukrainian outlook settings: encoding, describes, structure and estimates of human existence.

Key words: *phraseological units, color term, language picture of world, semantics.*

Ref. 13.

Лариса БОЙКО,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка
Запорожского национального университета (Украина, Запорожье)*

Светлана САБЛИНА,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского
языка Запорожского национального университета (Украина,*

Запорожье) sablina_sv@meta.ua

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ ‘ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЕ’ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА УКРАИНЦЕВ

В статье выявляются универсальные и этнические особенности названий цвета в составе фразеологизмов – лингвокультурологических знаков национальной специфики. Высокая частотность употребления хроматических и ахроматических цветообозначений в фразеологизмах антропоцентрической направленности связываем с тем, что цвета являются универсальными функциональными реалиями и могут быть легко использованы при построении различных языковых и культурных моделей, в том числе и фразеологических. Доказано, что цветовой код соотносится с древнейшими архетипными представлениями человека, несет информацию о культурных нормах, отражает мировоззренческие установки украинцев: кодирует, описывает, структурирует и оценивает бытие человека.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, цветоназвание, языковая картина мира, семантика.*

Лит. 13.

Постановка проблеми. Одним із перспективних напрямів у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, за спостереженнями сучасних дослідників, є вивчення проблеми глибинних зв'язків між мовою й етносом, мовою й національною ментальністю, розв'язання якої сприяє розкриттю механізмів відображення національної концептуальної карти-

ни світу певного народу у відповідній мовній картині світу. Вивчення взаємозв'язку мови і національної культури, а також його відображення в мовних одиницях набуло особливої ваги за останні десятиліття, які позначалися виокремленням та формуванням самостійної науки в галузі лінгвістики – етнолінгвістики, у межах якої плідно працює низка мовознавців сучасності (З. Василько, В. Жайворонок, В. Маслова, В. Постовалова та ін.) [3, 267].

Аналіз досліджень. Проблеми символічної семантики кольору постійно привертають увагу етнографів, мистецтвознавців, мовознавців (І. Гуменюк, Л. Ковбасюк, О. Кучерук, М. Сурипа). Мовні концепти кольору в зіставному аспекті досліджує Г. Яворська. Спираючись на висновки А.Вежбицької про важливість урахування сталих асоціативних зв'язків між концептом кольору і його прототипом, Г. Яворська розвиває цю думку й зазначає, що для основних позначень кольорів їхні прототипи (небо, вода, рослинність, вогонь, кров) водночас є архетипами, тобто потужними міфологічними і міфопоетичними символами. З огляду на це дослідниця робить припущення, що певні риси архаїчної концептуалізації можуть позначатися на семантиці назв кольорів, пов'язаних з відповідними архетипами, і вважає за потрібне брати до уваги такі зв'язки для несуперечливої інтерпретації особливостей мовних концептів кольору [13, 42].

Така ж архаїчна концептуалізація світу відбита й у фразеології, адже специфіка народного мислення, світосприйняття та світобачення сконденсована у фразеологічних одиницях мови, особливих елементах мовної картини світу, збережених із найдавніших часів. Тому дослідження кольоративів у структурі української фразеології видається перспективним у плані подальшого з'ясування питання архетипних етнічних концептів та їх стійкості й самобутності.

Останнім часом фразеологічні одиниці з “кольороназвою” все більше привертають увагу сучасних мовознавців (О. Кучерук, І. Гуменюк, Л. Ковбасюк, Т. Семашко), переконаних, що “фразеологізми з компонентом “кольороназва” належать до тієї частини номінативного складу мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самобутністю” [3, 268]. Утім увага сучасних мовознавців зосереджена здебільшого на зіставному аспекті вивчення назв кольорів як елементів національно-мовної картини світу у фразеологізмах: найвдалішим вважаємо дослідження І. Гуменюк, яка виявила особливості вживання “кольороназв” у складі фразеологізмів двох мов (англійської та української) висновкуючи, що, незважаючи на деякі розбіжності у вживанні “кольоративів” у досліджуваних мовах, переважна більшість

фразеологічних одиниць, що містять назви кольорів, при перекладі на українську зберігають свою структуру [2, 217], що однозначно вказує на архетипну модель таких фразеологізмів.

Переконані, що фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” потребують подальшого вивчення в плані тематичного членування, виявлення семантичних та граматичних критеріїв класифікації, а також вивчення специфіки кольоросприймання українцями.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми з колоративами супроводжують та характеризують майже всю людську діяльність, світ навколо людини та саму людину. Колір, як невід’ємна частина сприйняття людиною світу, пронизує фразеологію української мови та кумулятивно передає характеристики людського життя.

Для людини колір є не просто об’єктивною характеристикою, але й моральною, естетичною категорією, яка виражає оцінки, норми, установки. Фразеологізми з використанням кольору супроводжуються оцінними конотаціями, у зв’язку з чим вони співвідносяться з ціннісною картиною світу окремої національної культури [1, 351].

В основі семантичної опозиції мовного моделювання картин світу крізь призму «добре-погане» в українській фразеології використовуються переважно ахроматичні кольори, з них усе ж високочастотним є чорний колір: *білими нитками шитий* [7, 55], *біла гарячка* [11, 95], *чорним по білому* [8, 255], *видавати чорне за біле* [7, 89], *серед білого дня* [8,197], *напитися молока з-під чорної кобили (корови)* [9, 212], *чорна хвороба* [5, 167], *чорна невдячність* [8,255], *чорні дні* [8,256], *про чорний день* [8,171], *тримати в чорному тілі* [8,231], *чорно перед очима* [11, 594]. Такий факт цілком очікуваний з огляду на те, що “Стійкий асоціативний зв’язок між чорним кольором та ідеєю зла, пороку можна віднести до розряду індоєвропейських семантичних універсалій. В основі фразеологічних сполучень із колоративами “чорний” і “білий” лежить протиставлення давніх архетипів, які були уособлені цими кольорами: життя й смерть, добро й зло, буття й небуття, позитивне й негативне” [4].

Але й інші основні кольороназви та відтінки широко вживаються у фразеології української мови, що вказує на специфіку асоціативно-культурних традицій етносу.

Зібраний фразеологічний матеріал з компонентом “хроматична кольороназва” однозначно вказує на те, що здебільшого характеризується, перефразовується чи описується зовнішній або внутрішній світ людини. Серед них можна виділити такі основні підгрупи:

– фразеологізми, що характеризують фізіологічний стан людини,

проектований на її зовнішність, а тому легко асоційований із тим чи тим кольором: *красива, як коняка сива* [9, 172], *метр (метир) шури, ложка синьої крові* [9, 206], *синькою торгувати* [9, 131], *синьку продавати (торгувати)* [9, 131], *білий як крейда* [11, 101], *руки посиніли* [11, 680], *синіх птахів ловити* [9, 258], *схопити жовтиків* [9, 131], *зеленку продавати* [9, 131], *в очах зеленіє (жовтіє)* [11, 332], *аж червоні вогні в очах мигтять (блискотять)* [11, 137], *як з білої гарячки* [11, 30]. Наведені приклади переконують у тому, що відтінки синього, жовтого та їх поєднання асоціюються в українців із хворобливим станом людини. Однею з причин уживання кольороназви “синій” у фразеологізмах із негативним оцінним й емотивним зарядом, є, мабуть, “характерна комунікативна стратегія ослаблення, затемнення небажаної предметно-понятійної спрямованості лексичного значення, тобто явище евфемізації, бажання уникнути прямого найменування хвороб, вад фізичних чи розумових, віку, смерті, неприємних відчуттів і фізіологічних процесів” [1];

– фразеологізми, що характеризують людину за різними ознаками: походженням (*біла кість* [11, 378], *у жилах тече голуба (блакитна) кров* [11, 378], *сіра свита* [11, 781]); недосвідченістю (*ходить з темними очима* [11, 594], *молодий та зелений* [11, 332], *жовтороте пташеня* [11, 191], *зелено під носом* [12, 50], *в голові зелені овочі* [9, 87], *зелений півень* [9, 241], *хвіст зелений* [9, 320]). На наш погляд, саме такі кольороназви в складі фразеологізмів беруть на себе роль індивідуалізатора людини серед інших, і проводять межу між поняттями “людина індивідуальна” й “людина соціальна”;

– фразеологізми із кольороназвами-маркерами якоїсь риси характеру людини: а) наївності: *бачити (все) в рожевому світлі* [11, 19], *дивитися крізь рожеві окуляри (скельця, рожеву призму)* [11, 236], *думать про зелених горобців* [12, 40], *дивитися через темні окуляри* [6, 787]; злості: *аж у роті чорно* [11, 762], *в (у) роті чорним бархатом вислано* [12, 25], *сатана – зелені очі* [12, 126], *сатана з зеленими очима* [12, 126], *у носі чорно* [9, 221], *чорна душа* [8, 391], *дивитися самим білим* [9, 40], *чорна злість* [8, 273], *чорної пам'яті* [11, 605]; скупості: *жаба зелена* [9, 126]; хитрості: *з зеленою мухою в носі* [9, 215]; примхливості: *захотіти хліба чорного з маслом машинним* [9, 321], *захотіти рожевого слоника* [9, 287]; скритності: *темний ліс* [59, 451]; брехливості (*казка про білого бичка* [11, 28], *видавати біле за чорне* [11, 29], *білими нитками шитий* [11, 30], *сон рябої кобили* [9, 162], *сон вороної кобили* [9, 162], *оказія бурої баби* [12, 100], *казка про сірого бичка* [11, 28], *білої кобили сон* [9, 310], *білу стіну молоком білити* [9, 297]. Як бачимо, представлені кольороназви у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості далеко

неоднакові, але й вони виявляють факт пріоритетного уживання темних кольорів холодного спектру при фразеологізації тієї чи тієї риси характеру людини;

– фразеологізми, що позначають людські емоції та почуття, зокрема, бажання: *рожеві мрії* [11, 511]; здивованість: *як баран на нові ворота рябого собаки* [9, 33]; радість, веселощі: *ловити білі метелики* [11, 30]; журба, страждання: *на білий світ не дивився б* [11, 234], *не бачити світу білого* [11, 30], *білі ручки ламати* [11, 413], *як чорна хмара* [11, 530], *нудити (занудити) білим світом* [6, 507], *чорна меланхолія* [8, 373]. Як і в попередній підгрупі фразеологізмів переконаємося, що колір, реалізований у відповідних прикметниках, має асоціативну природу й стає символом.

В окрему групу фразеологізмів з “кольороназвою” виділяємо ті, що вживаються на позначення часових характеристик: *від світу білого до темної ночі* [11, 30], *до білого дня (світа)* [11, 30], *до білого снігу* [11, 30], *старий як білий світ* [11, 858], *до нових (зелених) віників* [11, 105], *як білі мухи летять* [12, 157], *до білих (синіх, червоних) віників (пряників)* [9, 65], *за горою Білою* [9, 92], *як грім серед білого дня* [9, 100], *до білих мух* [9, 215], *як пекло позеленіє* [9, 236], *з сивини віків (століть)* [6, 217], *дожидать білих віників* [12, 38] та просторових характеристик: *білим світом* [11, 787]; *за синім морем* [11, 506], *за синє море* [11, 506], *на білий світ* [6, 981], *у білий світ, як у копієчку* [11, 389]. В основі цих фразеологізмів знаходяться архетипні значення кольороназв, обумовлені первинними асоціаціями та реакціями на колір найважливіших для людини явищ і об'єктів дійсності: дня, ночі, води, зміни сезону.

Висновки. Високу частотність уживання хроматичних й ахроматичних кольороназв у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості пов'язуємо з тим, що кольори є універсальними функціональними реаліями й можуть бути легко використані при побудові різних мовних і культурних моделей, у тому числі й фразеологічних.

У випадку із фразеологією з колоративами правомірно говорити про колірний код, який співвідноситься з найдавнішими архетипними уявленнями людини, несе інформацію про культурні норми, відображає світоглядні установки українців: кодує, описує, структурує і оцінює буття людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гатауллина Л.Р. Роль цветообозначений в концептуализации мира : автореф. дисс. на соискание науч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.20 «Общее языкознание» / Л. Р. Гатауллина. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/rol-tsvetooboznacheniy-v-kontseptualizatsii-mira>.

2. Гуменюк І. І. Колористика у фразеології – ключ до культурної інтерпретації (на матеріалі англійської та української мов) / І. І. Гуменюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки. – Вип.11. – Т.1. – Кам'янець-Подільський : "Абетка-НОВА", 2005. – С. 211–217.
3. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов) / Л.А. Ковбасюк // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. ст.]. – Вип.7. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 267–273.
4. Козько Н. А. Семный анализ фразеологических единиц, содержащих название цвета (на примере прилагательных black, white) : [Электронный ресурс] / Н.А. Козько. – Режим доступа : <http://www.gramota.net/materials/1/2009/2-2/27.html>.
5. Коломієць М.П. Словник фразеологічних синонімів / М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський; [за ред. Винника В. О.]. – К. : Радянська школа, 1988. – 200 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
7. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – Т.1. / Г.М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984.
8. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – Т.2. / Г.М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984.
9. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.
10. Фомина В.С. Формирование и развитие фразеологических единиц с названиями основных цветов спектра как их компонентами : автореф. дисс. на соискание науч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.С. Фомина. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/v/490326/a/#?page=1>
11. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В. М.Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн.1-2. – 984 с.
12. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя. 2001. – 201 с.
13. Яворська Г. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2,3. – С. 42–43.

REFERENCES

1. Gataullina L.R. Rol tsvetooboznacheniy v kontseptualizatsii mira : avtoref. diss. na soiskanie nach. stepeni kandidata filol. nauk : spets. 10.02.20 «Obschee yazykoznanie» / L. R. Gataullina. – Rezhim dostupu : <http://cheloveknauka.com/rol-tsvetooboznacheniy-v-kontseptualizatsii-mira>.
2. Humeniuk I.I. Kolorystyka u frazeolohii – kluchi do kulturnoi interpretatsii (na materialii anhliiskoi ta ukrainskoi mov) / I. I. Humeniuk // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzh. un-tu. Filolohichni nauky. – Vyp.11. – Т.1. – Kamianets-Podilskiy : "Abetka-NOVA", 2005. – S. 211–217.

3. Kovbasiuk L.A. Frazeolohichni odynytsi z komponentom “koloronazva” yak elementy natsionalno-movnoi kartyny svitu (na materialii nimetskoï ta anhliiskoi mov) / L.A. Kovbasiuk // Problemy zistavnoi semantyky : [zb. nauk. st.]. – Vyp.7. – Kyiv : Vyd. tseñtr KNLU, 2005. – S. 267–273.
4. Kozko N.A. Semnyi analiz frazeologicheskikh edynits, soderzhaschih nazvanie tsveta (na primere prilagatelnykh black, white) : [Elektronniy resurs] / N.A. Kozko. – Rezhim dostupu : <http://www.gramota.net/materials/1/2009/2-2/27.html>
5. Kolomiets M.P. Slovnyk frazeolohichnykh synonymiv / M.P. Kolomiets, Ye.S. Rehushevskiy; [za red. Vynnyka V.O.]. – K. : Radianska shkola, 1988. – 200 s.
6. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy / [uklad.: V. M. Bilozhenko ta in.]. – K. : Naukova dumka, 2003. – 1104 s.
7. Udovychenko H.M. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy : u 2 t. – T.1. / H.M. Udovychenko. – K. : Vyshcha shkola, 1984.
8. Udovychenko H.M. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy : u 2 t. – T.2. / H.M. Udovychenko. – K. : Vyshcha shkola, 1984.
9. Uzhchenko V.D. Frazeolohichni slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu / V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko. – Luhansk : Alma-mater, 2005. – 348 s.
10. Fomina V.S. Formirovanie i razvitie frazeologicheskikh edynits s nazvaniyami osnovnykh tsvetov spektra kak ih komponentami : avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni kandidata filol. nauk : spets. 10.02.01 «Russkiy yazyk» / V.S. Fomina. – Rezhim dostupu : <http://cheloveknauka.com/v/490326/a?#?page=1>
11. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy : u 2 kn. / [uklad. V.M. Bilozhenko ta in.]. – K. : Naukova dumka, 1993. – Kn. 1-2. – 984 s.
12. Chabanenko V. A. Frazeolohichni slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddniproshchyny / V.A. Chabanenko. – Zaporizhzhia. 2001. – 201 s.
13. Yavorska H. Movni kontsepty koloru (do problemy katehoryzatsii) / H. Yavorska // Movoznavstvo. – 1999. – № 2, 3. – S. 42–43.